

УДК 551.577.

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2024.eco.6-57.2>

ЕКОЛОГІЧНА РОЛЬ ПРИРОДНИХ ЗАПОВІДНИКІВ ВОЛИНСЬКОГО ЛІСОСТЕПУ В УКРАЇНІ

Мисковець І.Я.

Луцький національний технічний університет
вул. Львівська, 75, 43018, м. Луцьк
myskovetsiryna@lutsk-ntu.com.ua

В роботі досліджено структуру, етапи становлення заповідної мережі Лісостепу Волині, простежена динаміка їх створення, умови і особливі риси заповідних територій. Автором виконане обґрунтування як структурних, так і функціональних елементів заповідних територій Волинського Лісостепу, визначені проблеми їх функціонування та здійснений аналіз перспектив їх розвитку. Розроблена структура ПЗФ Лісостепу Волині за категорією природоохоронних територій. Досліджено просторово-часові аспекти розміщення заповідних територій Лісостепу Волинської області та їх динаміка за останні десятиліття. Оцінено існуючі заповідні території та надано рекомендації покращення структури та функціонування ПЗФ Волинського Лісостепу. Проаналізовано критерії розвитку ПЗФ, джерела антропогенного впливу та рівень природності інших ділянок з огляду на необхідність їх приєднання для забезпечення цілісності існування. Визначено важливі глобальні проблеми, що чекають нас у ХХІ столітті і, особливо після перемоги у війні, а саме: зміни клімату, дефіцит питної води, знеліснення, опустелення, забруднення вод, низька якість управління, утрата біорізноманіття, зростання і міграція населення, зміна соціальних цінностей, забруднення довкілля. Екологічне прогнозування стало необхідною умовою оптимізації взаємодії між суспільством і природою. Це стосується заповідання болотяних угідь у заплавах річок Волинського Лісостепу, у важкодоступних лісових масивах, утворення заказників для охорони річок, озер тощо. Заповідні території є природним каркасом екологічної бази регіону, є територіями, вдало об'єднаними у ландшафти, слугують утриманню екологічної рівноваги в регіоні та є вирішальним інгредієнтом регіональних екомереж, що є особливою модифікацією нинішньої вимоги геопросторового впорядкування, раціонального володіння природними ресурсами, зменшення забруднення довкілля. Запропоновано заходи покращення структури та функціонування ПЗФ. *Ключові слова:* заповідна справа, природні комплекси, заказники.

The ecological role of nature reserves in the Volyn Forest-Steppe of Ukraine. Myskivets I.

The work investigates the structure, stages of formation of the protected area network of the Volyn Forest-Steppe, traces the dynamics of their creation, conditions and special features of the protected areas of the Volyn Forest-Steppe. The author has substantiated both the structural and functional elements of the protected areas of the Volyn Forest-Steppe, identified the problems of their functioning and analyzed the prospects for their development. The structure of the Volyn Forest-Steppe NRF has been developed by the category of nature conservation areas. The spatial and temporal aspects of the location of the protected areas of the Volyn Forest-Steppe region and their dynamics over the past decades have been studied. The existing protected areas have been assessed and recommendations for improving the structure and functioning of the Volyn Forest-Steppe NRF have been provided. The criteria for the development of the NRF, sources of anthropogenic impact and the level of naturalness of other areas have been analyzed, taking into account the need for their accession to ensure the integrity of existence. Important global problems that await us in the 21st century and especially after the victory in the war have been identified, namely: climate change, shortage of drinking water, deforestation, desertification, water pollution, poor quality of management, loss of biodiversity, population growth and migration, change in social values, environmental pollution. Ecological forecasting has become a necessary condition for optimizing the interaction between society and nature. This applies to the preservation of wetlands in the floodplains of the Volyn Forest-Steppe rivers, in hard-to-reach forest areas, the creation of reserves for the protection of rivers, lakes, etc. Protected areas are the natural framework of the ecological base of the region, are territories successfully combined into landscapes, serve to maintain ecological balance in the region and are a crucial ingredient of regional eco-networks, which is a special modification of the current requirement for geospatial organization, rational use of natural resources, and reduction of environmental pollution. A number of measures have been proposed to improve the structure and functioning of the NPF. *Key words:* protected areas, natural complexes, nature reserves.

Постановка проблеми. Заповідна справа – один з напрямків сталого розвитку. Це загальна концепція, що визнає важливість забезпечення балансу між сучасним суспільством і майбутнім поколінням у безпечному довкіллі. Сталій розвиток полягає в тому, щоб діяти таким чином, який забезпечує рівновагу між соціальними, економічними та екологічними факторами. Це означає, що ми повинні задовольняти потреби сьогодення, але робити це таким чином, щоб не порушувати природні ресурси та не завдати шкоди довкіллю. Сталість включає в себе доцільне використання ресурсів,

охорону довкілля, біорізноманіття що орієнтовано на створення життєвих умов, які забезпечують якість життя для сучасного покоління і залишають належне спадкове навантаження на майбутні покоління.

Багата і щедра Волинська область, на території якої є характерні неповторні поліські та лісостепові ландшафти, природні комплекси, неповторний рослинний і тваринний генофонд. З розвитком технологій вплив на довкілля постійно зростає. Актуальність оптимізації довкілля, з урахуванням обсягів використання натуральних ресурсів, є важ-

ливою проблемою не лише для України в цілому, а й для Волинської області зокрема.

Це питання відображене в низці документів, зокрема в ЗУ «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» та Указі Президента України «Про виклики та загрози національної безпеки України в екологічній сфері та першочергові заходи щодо їх нейтралізації» (№ 111/2021 від 23.03.2021 р.), а також у інших законодавчих документах. Для забезпечення екологічної безпеки та розвитку міжнародного співробітництва потрібно привести законодавство України у відповідність до міжнародних норм.

Актуальність дослідження. Заповідні території є природним каркасом екологічної бази регіону. Є територіями, вдало об'єднаними у ландшафти, слугують утриманню екологічної рівноваги та є вирішальним інгредієнтом регіональних екомереж, що є особливою модифікацією нинішньої вимоги геопросторового впорядкування, раціонального володіння природними ресурсами, зменшення забруднення довкілля».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні на межі 19 та 20 століть зароджується свідомий рух за збереження довкілля [1].

На початку ХХ ст. був запроваджений заповідник в садибі Пілявін на території Волині, де під охороною були тварини, зокрема зубри, олені та бобри, а також інші тварини. Відвідини цих територій допускались за особливими дозволами, які видавала лісова охорона. В розвитку заповідного режиму важливою подією стало засідання дослідників природи, яке відбулося 14 грудня 1906 року. На цьому засіданні М.І. Голенкін зробив доповідь «Про збереження природи». Доповідь викликала бурхливе обговорення. В ній були досить широко висвітлені питання заповідних територій в Україні [8].

Значним для заповідного режиму був ХІІ з'їзд дослідників природи, де академік І.П. Бородін зробив доповідь «Про збереження рослинності цікавих в ботаніко-географічному відношенні». В ній він прямо звернувся до вчених із закликом сприяти розвитку заповідного режиму. З 1921 до 1930 року було засновано більшість нині існуючих заповідників України [9].

Єдиним державним органом, який би відповідав за природоохоронну роботу й концентрував зусилля наукових і державних закладів в цій галузі став «Державний комітет УССР з охорони природи», що створений у травні 1967 року. Разом з АН УРСР, комітет вповноважений був вносити пропозиції про необхідні природоохоронні заходи. Особливо бурхливий розвиток заповідна справа в республіці отримала у 80-х роках. На початку 90-х років в Україні було оголошено заповідними болота на площі 240 тис. га [6].

В Україні підходи до формування природоохоронних систем (національних і регіональних), а також

прикладні аспекти їх реалізації обґрунтували у працях Т.Л. Андрієнко [1], В.П. Брусак [2] та О.В. Генік [3], Ковальчук І.П. [9], Гулай Л.Д., Царик Л.П., Мельник В.І. [10] та інші науковці. Аналіз специфічних рис ПЗФ Волині проводили вітчизняні науковці, зокрема З.К. Карпюк [8], Я.О. Мольчак [12], І.Я. Мисковець [11], В.М. Петлін, В.О. Фесюк [11] та інші. Серед зарубіжних дослідників варто відзначити роботи Olofsson P. [15], Foody G. [15], Nie W. [14], Shi Y. [14], Memmott J. [13], Alonso D. [13] та інших, які присвячені практичному застосуванню досліджень.

Новизна дослідження в обґрунтуванні як структурних елементів, так і функціональних елементів ПЗФ Лісостепу Волині, визначенні проблем їх функціонування та аналізі перспектив їх розвитку. Розроблена структура ПЗФ Лісостепу Волині за категорією природоохоронних територій. Досліджено просторово-часові аспекти розміщення заповідних територій Лісостепу Волинської області та їх динаміка за останні десятиліття.

Формування мети дослідження. Мета дослідження-аналіз структури, етапи становлення заповідної мережі Лісостепу Волині, простеження динаміки їх створення, показників якості, а також запропоновані заходи покращення структури та функціонування ПЗФ.

Методологічне значення. В ході дослідження використано літературні джерела за темою, а також фондові матеріали працівників екологічних управлінь, відділів ОДА та Луцької міської ради, офісу водних ресурсів Волинської області, матеріали власних польових досліджень, а також фондові архівні матеріали бібліотек, нормативні та правові акти і документи, інтернет-джерела. В ході дослідження застосовувалися: статистичний метод для аналізу заповідної мережі різних категорій, ступеня інсуляризованості ПЗФ. Метод польових досліджень, порівняльного та географічного аналізу для вивчення природоохоронних територій. Теоретичною та методологічною базою є наукові праці українських та зарубіжних вчених, присвячених проблемам довкілля.

Викладення основного матеріалу. Територія Волинської області ділиться на кілька зон, які визначають природні умови, господарську діяльність та екологічну ситуацію в регіоні, серед яких основними є: **Лісостепова зона** – охоплює центральну та південну частини області з переважанням лісів і сільськогосподарських угідь; **Степова зона** – на південному заході області, де ґрунти більш сухі, а рослинність – типова для степової території; **Лісова зона** – на півночі, де є великі масиви лісів, зокрема із сосновими насадженнями та змішаними.

Лісостепова зона Волинської області охоплює ряд районів, серед яких: *Луцький район* (включає місто Луцьк та багато сіл), *Ковельський район* (з містом Ковель та навколишніми територіями),

Володимирський район (включає місто Володимир і його околиці) та Турійську селищну територіальну громаду [7].

Загалом, Лісостепова зона Волинської області характеризується наявністю лісів, луків і річок, а також родючими ґрунтами, що сприяє сільськогосподарському виробництву.

Основні риси цієї зони наступні: зона має помірно хвилястий рельєф, що сприяє формуванню різноманітних ґрунтів, переважно чорноземів і сіроземів, які є родючими і підходять для землеробства; Лісостепова зона має багатий рослинний світ. Тут зустрічаються широколистяні і хвойні ліси, а також різноманітні рослини на луках і полях [4]; у Лісостеповій зоні клімат помірковано континентальний, з м'якими зимами та теплим літом, що створює умови для розвитку аграрного виробництва; зона є важливим аграрним регіоном, де вирощують зернові культури, цукровий буряк, картоплю та овочі. Тваринництво також має значне значення. Лісостепова зона є значущим регіоном з точки зору біорізноманіття, проте стикається з екологічними проблемами, зокрема: з ерозією та зменшенням площі лісових масивів [8].

Оголошуються державними заповідниками території, які мають наукову або народногосподарську цінність. Вони заносяться в спеціальний реєстр. Території заповідників зі всіма природними багатствами, які є у них, становлять державний заповідний фонд. Державні заповідники визначаються постановами Уряду [15]. Будь які зміни території державного заповідника, його охоронної зони можуть бути проведені лише за постановою Уряду. Основна мета заповідного режиму – зберегти генофонд світу (тваринного та рослинного), зберегти різноманіття ландшафтів і підтримувати екологічний баланс [9].

Заповідна мережа слугує місцем для проведення досліджень, де вивчають природу, її процеси та взаємодію екосистем. Вони також мають важливу рекреаційну функцію, надаючи можливість відпочинку та розваги в природному середовищі [14]. Заповідні території – це певні природні ландшафти, які видаляються із використання. Їх головним завданням є охорона природи. До заповідного фонду Лісостепу Волинської області належать види: заказники (ландшафтні, гідрологічні, ботанічні, лісові), парки – пам'ятки.

У регіоні існує 68 заповідних територій, площею 18902,44. Важливе місце в ПЗФ Волинського Лісостепу займають території, які мають загально – державне значення. Серед них 2 ботанічних заказники, 1 ботанічний сад. Дуже цікавим є заказник (ботанічний), який має назву «Воротнів» і знаходиться у Луцькому районі в с. Воротнів, площа якого 600 га. Крім заказників в регіоні існують природні утворення, які відрізняються своєю особливою природоохоронною, науковою або естетичною цінністю (кількість – 30), площею 92,89 га [5].

За останні десятиліття охорона довкілля отримала виняткової гостроти. Господарська діяльність спричинила занепад генофонду світу (рослинного і тваринного), понизила стабільність та продуктивність природних екосистем, зменшила екологічну рівновагу біосфери. Це може спричинити згубні наслідки. Тому однією з результативніших форм збереження територій у природному стані є їх заповідання [11]. Серед адміністративних регіонів, які входять у зону Лісостепу Волині, максимально природоохоронних комплексів мають Луцький (19), Володимирський (17), Локачинський (17), затим що на їх територіях сконцентровано максимум малозмінених природних масивів (болотних, лісових) та озер. Горохівський регіон, де господарське освоєння, нараховує лише 11 заповідних територій. Іваничівський регіон нараховує три заповідні території.

Заповідні території на теренах області існують з 1972 року. Спочатку домінували дрібні, зчаста – природні утворення, які відрізняються своєю особливою природоохоронною, науковою або естетичною цінністю, мінімум було заказників. Пізніше, у період з 1979 по 1984 роки було збережено у природному стані значні території. Були створені природні парки та ряд заказників (гідрологічних). У період з 1987 до 1990 року не був взятий під охорону жоден природний комплекс, а з 1991 року запанував новий період заповідання, чому посприяли законодавчі документи: Закон України про ПЗФ (1992 р.). З 1991 по 2000 рік засновано 42 гідрологічних заказника. Серед яких найбільші – у басейнах річок Лісостепу: Черногузка, Гнила Липа, Лучний та інші [10].

Створення заповідного резерву досить значиме, є дуже вчасним і уселяє в нас надію, що наші нащадки успадкують не безплідні пустелі, а багатство біорізноманіття (рослинного та тваринного світу). Отже, основна мета заповідання полягає в тому, щоб запобігти знищенню територій у природному стані [13]. Не збережемо природних цінностей сьогодні – завтра буде пізно. В табл. 1 представлено динаміку ПЗФ зони Лісостепу Волині за роками.

За даними таблиці 1, можна зробити висновок, що з 1990 року кількість територій та площа заказників з особливим ландшафтом, архітектурними спорудами та елементами садового дизайну, що мають культурну та естетичну цінність збільшилися. Це свідчить про зростання уваги до природних комплексів. У той же час об'єкти заповідного режиму, які відрізняються своєю особливою природоохоронною, науковою або естетичною цінністю, зменшились з 16 одиниць до 1990 році до 6 одиниць до 2000 року, а з 2001 року – взагалі відсутні. Це корелюється з чинниками, такими як зміни в організації та управлінні, зміною використання територій або зміною популярності таких місць для відпочинку та розваг.

На рис. 1 представлено структуру ПЗФ Лісостепу Волині за категорією природоохоронних територій в 2022 році.

Динаміка ПЗФ зони Лісостепу Волині за роками

Категорія ПЗФ	ПЗФ (од.)			ПЗФ (тис. га)		
	До 1990	1990-2000	2001-2021	до 1990	1990-2000	2001-2021
Заказники	1	29	4	0,6	26,8	13,2
Заповідні урочища	3	-	3	0,04	-	3,2
Заповідні території (пам'ятки природи)	16	6	-	0,28	0,09	-
Ботанічний сад	1	-	-	0,01	-	-
Заповідні території (парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва)	2	4	-	0,06	0,09	-

Джерело: складено згідно даних регіональної доповіді

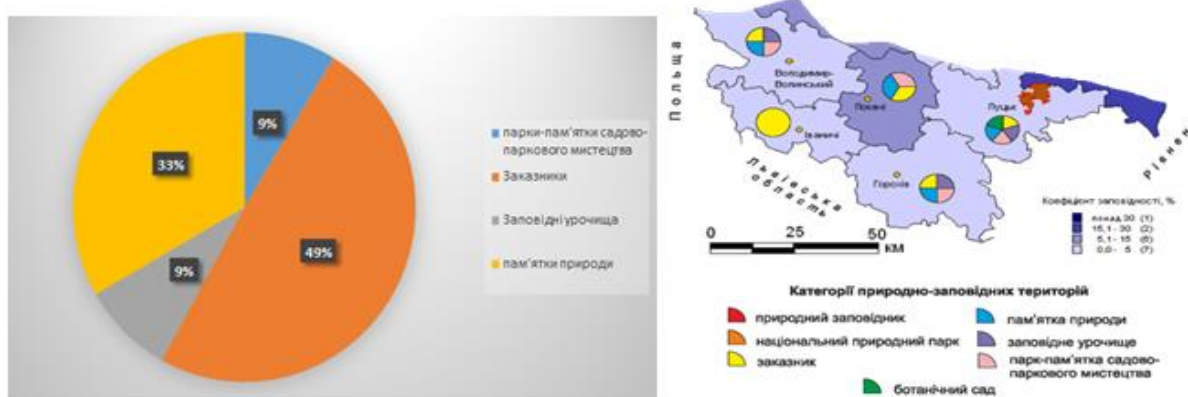

Рис. 1. ПЗФ Лісостепу Волині за категорією природоохоронних територій в 2022 році

Згідно з рис. 1, можна зробити висновок, що найбільшу частку ПЗФ Лісостепу Волині складають заказники, які становлять 49,3% від загальної кількості ПЗФ, їх площа – 91,5%. На другій сходинці території заповідного режиму, які відрізняються своєю особливою природоохоронною, науковою або естетичною цінністю, які складають 33,3% від загальної кількості ПЗФ.

Два інших місця займають урочища та території з особливим ландшафтом, архітектурними спорудами та елементами садового дизайну, що мають культурну та естетичну цінність, на які припадає, відповідно, по 8,7%. Ці дані вказують на значний внесок заказників у загальний ПЗФ області та показують, що ці об'єкти значимі. Заказники охороняють і зберігають типові ландшафти, забезпечуючи умови для існування різноманітних рослинних і тваринних видів.

Минули ті часи, коли втручаючись в природу, людина не ризикувала завдати їй шкоди. Відтепер, у період наукового прогресу, для блага самої ж людини необхідно, щоб взаємодіяння з природою здійснювалися у розумних межах, проте із кожним днем наша природа стає біднішою [12].

Сьогодні перед громадянами з'являються в уяві напролюд значущі глобальні труднощі: ризик пере-

населення, питання надмірного споживання, витрачання природних ресурсів та резервів, забруднення як ґрунтів, так і водних активів, повітря, щезання з поля зору рослин і тварин (сотень видів), затруєне життєве середовище. Оточуючий нас світ – це будівлі, водосховища, сміттєзвалища, а живої природи все менше і менше. Руйнування генофонду світу (рослинного і тваринного) нараз властиве для всіх регіонів України і воно загрозливіше, ніж економічна криза. Проблема природного середовища та розумного його використання все дужче турбує людство [2]. Природа часто не має змоги відновити умови до рівня, що відповідає потребам людського існування. В Лісостеповій частині Волині сформована природоохоронна мережа, яка обсягає заповідні території та окремі місцини в плані збереження біорізноманіття. Однак не всі території вже отримали статус заповідників. Це стосується болотних угідь у заплавах річок (Стир, Луга), а також лісових масивів у регіонах, що належать до зони Лісостепу [6].

Головні висновки. Особливість територій ПЗФ полягає в їх винятковій привабливості для туристичної індустрії. Однак поліпшення доступу для туристів повинно поєднуватися з необхідністю обмеження антропогенного впливу на ці об'єкти. Ці обмеження

та заборони спрямовані на збереження природи завдяки її унікальності та цінності.

Основна увага діяльності працівників екологічних управлінь зосереджена на пріоритетних питаннях, передбачених річним планом заходів із виконання покладених завдань до 2030 року, згідно із політичними пріоритетами, стратегічними напрямками і завданнями щодо реалізації в області Програми з екологічної безпеки. Загалом, на території Лісостепу Волині сформована заповідна мережа. Однак ще не всі цінні території отримали статус заповідних. Це стосується, зокрема, болотяних угідь у заплавах річок (Луга, Стир), а також важкодоступних лісових масивів Володимирського та Луцького районів.

Потребує істотного поліпшення просторова структура ПЗФ, а саме – утворення заказників (гідрологічних) для охорони річок, озер та болотних угідь. Доцільно посилити заповідання озерних екосистем, оскільки в багатьох озерах спостерігається прогресування процесів евтрофікації. Внаслідок прове-

дення широкомасштабного сільськогосподарського освоєння майже повністю зникли місця гніздування тварин, серед яких журавлі (сірі) та інші.

Перспективи використання результатів дослідження. Перспективи використання дослідження ПЗФ Лісостепу Волині можуть обсягати декілька важливих напрямків, а саме: можуть стати базою для покращення регіональних управлінських планів охорони природних територій, а також вивчення та документування природних комплексів ПЗФ Лісостепу Волині створює можливості для розвитку екологічного туризму. Результати досліджень можуть бути використані для вдосконалення науково-дослідних програм, спрямованих на моніторинг екологічного стану заповідних територій.

Загалом, дослідження ПЗФ Лісостепу Волині має значний потенціал для забезпечення сталого розвитку, збереження природних запасів та підтримки балансу між складовими (екологічною, соціальною і економічною) життя регіону.

Література

1. Система категорій природно – заповідного фонду України та питання її оптимізації / Т.Л. Андрієнко та ін.; за ред. Т. Л. Андрієнко. Київ, 2011. 60 с.
2. Брусак В. П. Географічні дослідження природно- заповідних територій: методологія і структура. Вісник Львівського ун-ту. Серія Географія. 2007. Вип. 34. С. 31–42.
3. Генік О.В., Козловський С.О., Генік Я.В. Природно-заповідний фонд України: моделювання та прогнозування економічної діяльності: монографія. Львів, 2017. 304 с.
4. Гетьманчук А. І. Природно-заповідний фонд Волинської області. Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Лісівництво та декоративне садівництво. 2015. Вип. 216 (1). С. 93-100.
5. Гулай Л.Д. Характеристика природно-заповідного фонду Волинської області. Людина та довкілля. Проблеми неоекології. Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. 2016. № 3–4(26). С. 62–68.
6. Довкілля Волині 2020 : Статистичний збірник / За ред. Науменка В. Ю. – Луцьк : Головне управління статистики у Волинській області, 2021. 162 с.
7. Екологічний паспорт Волинської області (2021 р.) –URL.:<http://voladm.gov.ua/ekologichnij-pasportvolinskoj-oblasti> (дата звернення 21.11.2024)
8. Карпюк З.К. Розвиток заповідної справи на Волинському Поліссі. Природа Західного Полісся та прилеглих територій: Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки, Розділ II. Біологія. 2013. № 10. С. 117–136.
9. Ковальчук А.А. Заповідна справа. Навч. посіб. Ужгород. 2016. 328 с.
10. Мельник В. І., Кузьмішина І. І., Коцун Л. О., Войтюк В. П., Лісовська Т. П. Об'єкти природно-заповідного фонду Волинської височини //Природа Західного Полісся та прилеглих територій: Науковий вісник ВНУ імені Лесі Українки, Розділ II. Біологія. 2015. № 7. С. 116–136.
11. Мольчак, Я. О. Оцінка рекреаційної сприятливості об'єктів природно-заповідного фонду Волинської області / Я. О. Мольчак., В. О. Фесюк, І. Я. Мисковець. URL: http://eko-kremen.mvk.pl.ua/sborn2004_02_01.shtml (дата звернення 18.11.2024).
12. Поверхневі води Волині / І.Я. Мисковець та ін.; за ред. Я.О. Мольчака. Луцьк, 2019. 344 с.
13. Biodiversity loss and ecological network struchre /J. Memmott, D. Alonso et al. Ecological Networks. Oxford U. Press., 2005. Vol. 102. P. 325-344.
14. Nie W., Shi Y., Siaw M. J., Yang F., Wu R., Wu X., Zheng X., Bao Z., Constructing and optimizing ecological network at county and town Scale: The case of Anji Countu China. Ecological Indicators. 2021. Vol. 132. P. 680-896.
15. Olofsson P., Foody G., Herold M., Stehman S. V., Woodcock C. E.,Wulder M. A. Practices for estimating area and assessing accuracy of land change. Remole Sensing of Environment. 2014. Vol. 148. P. 42-57.